

Zitierhinweis

Nodl, Martin : recension de : Andrzej Marzec, Pod rządami nieobecnego monarchy. Królestwo Polskie 1370-1382, Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego "Societas Vistulana", 2017, dans : Český časopis historický, 2020, 4, p. 1168-1173, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/ca1def4f9d04a1eb758dc3a817248d5>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

dvoře Karla IV. ho prakticky nenacházíme. To vlastně Fajt detailním rozbořem dochovaných částí jeho uměleckého odkazu sám zřetelně prokazuje, neboť Weinschröter v Norimberku pracoval i pro autonomní objednavatele, zejména ovšem církevní instituce, i když vedle něj působily i další umělecké ateliéry.

Tak lze zejména obdivovat iluminovanou listinu norimberských dominikánek, kterou mu Fajt připsuje, ale platí to asi i o jiných jeho pracích. Postavení Norimberka jako svébytné umělecké entity v Karlově době pod základním vlivem Sebalda Weinschrötera Fajtova kniha doložila dostatečně zřetelně. Poněkud pak překvapuje, že Fajt nezmiňuje proslulou výzdobu na hradě Laufu, která pro jeho bezprostřední blízkost Norimberku mohla být pro něj zajímavá, i když asi zde by bylo těžko možno stopovat uměleckou individualitu, protože jde o řemeslné dílo.

Historik však může těžit z Fajtova „Norimberku“ i jinak. Tu mám na mysli zejména Fajtovo upozornění (s. 230 a 663) na zasutou informaci, postihující bezprostřednost vztahu Karla IV. k uměleckému dílu in statu nascendi. Panovník si totiž našel čas, aby mohl pozorovat jinak zřejmě neznámého (dvorského?) malíře Konráda bezprostředně při práci. Stalo se to na říšském hradu Seltz v Alsasku. Konráda zaujalo to, co zaslechl z politického rozhovoru přihlížejícího císaře s jeho hofmistrem a sdělil Štrasburským jich se dotýkající informaci. Ti se obrátili na císaře, který se, rozčíliv, osopil na Konráda, kterého „pro jistotu“ zphlavoval. Zajímavá každodennost jinak – alespoň si to myslím – důstojného a zřejmě vždy se ovládajícího císaře. I když třeba dodat, že chronologie zprávy není zcela bez vady.

Číst knihu v křesle se nedoporučuje, jinak ale ano. Užitek v toho bude věčný a navíc půjde i o požitek estetický. A lze ovšem s napětím čekat i na kritiku umělecko-historických kruhů českých a zejména německých.

Ivan Hlaváček

Andrzej MARZEC

Pod rządami nieobecnego monarchy. Królestwo Polskie 1370–1382

Kraków, Societas Vistulana 2017, 272 s., ISBN 978-83-65548-19-1.

Dariusz WRÓBEL

Na pierwszym planie. Moźni i szlachta polska wobec bezkrólewia po śmierci Ludwika Andegaweńskiego

Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej 2020, 586 s., ISBN 978-83-227-9338-1.

Polská historiografie považuje za přelomové období pro vznik a rozvoj samostatného politického konání polské šlechty půl druhé desetiletí po smrti posledního piastovského krále Kazimíra Velikého. V meziválečné době formulované názory Jana Dąbrowského¹

1 Jan DĄBROWSKI, *Elżbieta Łokietkówna 1305–1380*, Kraków 1914; TÝŽ, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370–1382*, Kraków 1918.

a Oskara Haleckého² o vzniku regionálně a rodově provázaných šlechtických společenství, hlásajících svébytné politické představy a programy za vlády v zemi fakticky nepřítomného uherského a od roku 1370 i polského krále Ludvíka z Anjou, resp. v době interregna let 1382–1384, natolik zakotvily v polském medievistickém bádání, že přešly do kanonických učebnicových výkladů.

Jestliže se debata o období po smrti Kazimíra Velikého v meziválečné epoše koncentrovala na problémy politických dějin, další bádání věnovalo pozornost především studiu rodových a regionálních svazků polské šlechty z hlediska utváření se vlivových mocenských uskupení. Právě v nich se měla rodit nová šlechtická politická kultura, vedoucí k formulování svébytných, proti zájmům ostatních skupin jdoucích politických programů. K proměně dosavadních pohledů přispěl mohutný rozvoj prosopograficky pojatého bádání, jež se od šedesátých let zaměřovalo na rozkrytí rodinných, rodových a klientelských vazeb polské nobility. Vedle deskriptivně pojatých prací, k nimž se řadí i prosopografické studie o nejvýznačnějších kapitulách, vznikly v posledních letech rovněž syntézy věnované nejmnocnějším a politicky nejaktivnějším rodům (Tęczyńscy, Szafraniec, Leliwicz, Kurozwęci, Kmitowie, Szafraniec).

Z prosopografického konceptu vycházejí i dvě nejnovější práce. Monografie *Pod rządami nieobecnego monarchy* krakovského medievisty Andrzeje Marzece je věnována období vlády Ludvíka z Anjou, kdežto kniha *Na pierwszym planie* Dariusze Wróbel, působícího na lublinské univerzitě Marie Curie-Skłodowské, létům 1380–1385, tedy posledním rokům před královou smrtí a politicky výbušnému období bezkráloví. Oba autoři se pokoušejí z ustálených konceptů vystoupit a snaží se hledat cesty, jak dosavadní bádání prohloubit. Děje se tak především zpochybněním existujících interpretací, předkládáním nových hypotéz a někdy až hyperkritickým přístupem k pramenům, jejichž korpus je již několik desetiletí uzavřen.

Psát o sedmdesátých a osmdesátých letech 14. století v Polsku znamená vyrovnat se především s kronikou hnězdenského arcijáhna Jana z Czarnekowa, jenž sám byl výrazným politickým aktérem dění konce vlády Kazimíra Velikého a vlády jeho uherského nástupce. Problém spočívá ve skutečnosti, že valnou většinu zpráv o vojenských střetech a především o sněmech, na nichž se rozhodovalo o osudu osiřelého království, známe pouze z Janova podání. V polské historiografii bývalo zvykem konfrontovat Janovy informace s názory krakovského kanovníka Jana Długosze, jenž psal o těch samých záležitostech přibližně o sto let později. Długosz sice čerpal z Janovy kroniky, avšak mnohdy k ní přidával nové detaily a zároveň je i odlišně interpretoval. Především Dariusz Wróbel se však k potenciální pravdivosti Długoszových „dodateků“ a „oprav“ staví skepticky a považuje je za pozdní soudy, které mají svoji váhu pro soudobé nazírání, nikoli však pro historickou realitu.

Interpretace dějin založená na jediném hlavním zpravodaji je vždy ošemetná. Sklouzává buď v bezmeznou víru v daný pramen, nebo ke zpochybnění jeho informací ad hoc, aniž by byl brán zřetel ke kronice jako celku. Stejně tak jsou mnohdy kronikářovy

2 Oskar HALECKI, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, díl 1, Kraków 1919; TÝŽ, *O genezie i znaczeniu rządów andegawskich w Polsce*, *Kwartalnik Historyczny* 35, 1921, 31–68.

názory zaměňovány za objektivní dobové postoje. Víra v pravdivost líčení je z obou autorů vlastní především Marzeci. Badatelský limit však spočívá v tom, že nejsme s to Jana z Czarnkowa verifikovat. To, že některé jeho zprávy ob stojí v konfrontaci s jinými prameny, ještě neznamená, že musíme jeho kronice věřit jako celku. Jan z Czarnkowa byl velmi angažovaným autorem, jenž při psaní kroniky vyjadřoval sympatie stejně jako ostré antipatie k dobovým aktérům.

Hlavní otázka, kterou nastolují oba autoři, se týká proměny politických aktivit a politických představ polské nobility, především tedy panstva, ale do značné míry i početného zemanstva. Andrzej Marzec se v tomto ohledu negativně vymezil vůči starším představám, podle nichž měla již na sklonku Kazimírovy vlády navzájem soupeřit dvě politická uskupení, anjouské a legitimistické (lucemburské), mezi nimiž prý král musel balancovat. Podle Marzece však ve skutečnosti žádné takové napětí neexistovalo. Antagonismus, patrný v prostředí šlechty, ji dělil na tábor těch, kdo chtěli rozvíjet svoji úřední kariéru na straně panovníka, jenž se snažil upevnit královskou moc a za podpory nové fiskální politiky rozšířit mocenský prostor monarchie směrem na východ, a těch, kdo s touto politikou nesouhlasili, popřípadě komu se nepodařilo získat výnosné úřady. Vedle tohoto se Marzec domnívá, že Kazimírova politika, týkající se adopce slupského knížete Kazimíra, nebyla nijak ovlivněna tlakem jedné či druhé šlechtické strany.

Pozoruhodné je, že v obou pracích kladou autoři důraz na mocenská jednání vnímaná jako důsledek utváření se vlivových a zájmových politických uskupení šlechty, v nichž je téměř nemožné rozlišit, zda v nich dominují teritoriální či naopak rodové vazby. Oproti tomu mnohem méně prostoru věnují rituálním aspektům jednání, inscenovaným formám legitimizace moci, jimiž se pretendenti trůnu a jejich političtí podporovatelé snažili získat symbolickou oporu pro dosažení svých cílů. Marzec například ve druhé kapitole své knihy navrhuje interpretaci Wojciecha Falkowského o legitimizačním významu dvou pohřbů Kazimíra Velikého.³ Činí tak na základě odmítnutí Falkowského antropologicky laděného pokusu proniknout za líčení kroniky Jana z Czarnkowa a striktním přidržením se kronikářovy zprávy, kterou bez možnosti verifikace označuje za „velmi věrohodnou“. Ve skutečnosti Marzecovo hodnocení pouze vyvěrá z jeho soudu, že polské šlechtické elity, do roku 1370 nepřilíš (či dokonce vůbec) politicky aktivní, zatím prostě nebyly s to rozehrát politickou hru, jež by problematizovala ujmoutí se polského trůnu Ludvíkem z Anjou. Politické elity podle jeho mínění neformulovaly žádný politický program, takže nebyly s to ani zaujmout adekvátní stanovisko například ke Kazimírovu testamentu.

Na druhé straně Marzec považuje za přelomový okamžik artikulace politických požadavků polské šlechty jednání o košickém privilegii (1374), jehož prostřednictvím chtěl Ludvík z Anjou získat souhlas s dědičnými nároky svých potomků na polský trůn. Politická iniciativa však prý nadále ležela na Ludvíkově straně a šlechtické elity nepředstavovaly pro krále adekvátního partnera v politické hře. Pouhé odvolávání se na absenci pramenů, jež by svědčily o existenci nějakého politického plánu v řadách polské šlechty, je ale myslím

3 Wojciech FALKOWSKI, *Dwa pogrzeby Kazimierza Wielkiego – znaczenie rytuału*, Kwartalnik Historyczny 116, 2009, s. 55–74.

poněkud problematické. Rovněž o politických plánech české šlechty ve vztahu ke Karlu IV. a jeho snaze prosadit zemský zákoník, *Maiestas Carolina* (Marzec ostatně upozorňuje na jisté souvislosti mezi Karlovým zákoníkem a košickým privilegiem z hlediska nezczitelných královských a korunních majetků), nic nevíme, a přesto česká šlechta své politické plány nepochybně měla a jistě je i artikulovala. Problém tedy může v polském prostředí tkvět v mlčení pramenů.

V Marzecově pojetí však Ludvík jednal samostatně, ať už šlo o otázky správy Rusi, obdarování opolského knížete Vladislava či odmítnutí testamentu Kazimíra Velikého. Za projev šlechtického politického programu autor nepovažuje ani podporu, kterou projevovalo velkopolské rytířstvo knížeti Vladislavovi Bílému, jehož vystoupení nevnímá jako skutečné ohrožení Ludvíkovi vlády. Činí tak především z toho důvodu, že za Vladislavem nestála vyšší šlechta. Samotné košické privilegium Marzec považuje za dovršení dlouhého procesu utváření se souhrnu šlechticko-rytířských práv a svobod, jimž přiznává stavovský charakter. Privilegium je podle něho prvním pramenem, který zachycuje povědomí politické odpovědnosti v řadách polských elit. Jednání o jeho podobu a následné kroky šlechtických uskupení, jež soupeřila o vliv v okolí krále, hodnotí jako krystalizační proces formování se politického programu polské šlechty.

Interpretace je to velmi smělá. Nutno však říci, že vyvolává jisté pochybnosti. Změna, k níž mělo v představách šlechty dojít mezi léty 1370, kdy Marzec existenci samostatného šlechtického politického programu (či programů) ještě popírá, a rokem 1374, kdy šlechta, ačkoli nebyla iniciátorem vydání košického privilegia (ani to však autor nakonec nevyklučuje, resp. tvrdí, že není možné rozhodnout, na čí straně ležela iniciativa), přece jen formuluje a částečně prosazuje vlastní požadavky (zformována do tří stran – anjouské, legitimistické a velkopolského zemanstva, rivalizujícího s legitimisty), evokuje představu rychlého, v krátkém časovém období uskutečněného zlomu v myšlení a jednání polské šlechty. Překvapivý je v tomto ohledu i autorem doložený vzestup politických aktivit rytířstva, především ve druhé polovině sedmdesátých let.

Ponechejme stranou skutečnost, že nemáme žádnou možnost, jak porovnat aktivity rytířstva ve starším období s obdobím Ludvíkovy vlády. Tak rychlý vzestup politických aktivit rytířstva je však v každém případě zářející. Marzecův názor je samozřejmě legitimní a argumentačně podložený, podle mého názoru však představuje pouze stejně relevantní alternativu k pojetí, jež existenci takto vyhocených stran posouvá do staršího, již kazimírovského období. A nabízí se ještě jedna možnost, jak autorův názor podpořit, či naopak zpochybnit. Jistě by stálo za to podniknout středoevropsky pojaté komparativní bádání: Například české poměry ukazují spíše na dlouhodobý proces utváření se šlechtické opozice vůči panovníkovi, probíhající bez radikálního zlomu, jaký si pro polské poměry představuje Marzec.

Marzec hledá oporu pro svá tvrzení v prosopografickém výzkumu, zaměřeném na osoby či uskupení osob, jež držely v království význačné úřady. Jeho výzkum vede k závěru, že v důsledku nepřítomnosti Ludvíka v zemi došlo k zásadní proměně veřejného života a jeho správy. Ludvík se snažil vytvořit si prostřednictvím obsazování úřadů koruny věrné společenství osob, jež by prosazovalo jeho zájmy. To mělo na počátku osmdesátých let,

kdy se král rozhodl, že se jeho nástupkyní stane jeho dcera Marie, podporovat regentskou vládu jejího snoubence Zikmunda Lucemburského. Marzec přitom ale vehementně odmítá názory těch historiků, kteří soudí, že Ludvík chtěl nechat Zikmunda korunovat polským králem ještě za svého života. V tomto ohledu Andrzej Marzec oponuje Dariusz Wróbel. Ostatně odlišné jsou i jejich názory týkající se postojů polské šlechty po Ludvíkově smrti ve vztahu k otázce přijetí Zikmunda na polský trůn. Marzec je toho názoru, že rytířstvo, jež dříve Zikmundovi holdovalo, změnilo své postoje pod tlakem uherské královny Alžběty Bosenské, kdežto Wróbel klade mnohem větší důraz na samostatnost jednání polské šlechty.

Do značné míry odlišně oba autoři traktují i návrh na korunovaci mazovského knížete Ziemovíta IV., který vznesl hnězdenský arcibiskup Bodzęta. Podle Marzeca byl tento návrh chaotický, ve Wróbelově pojetí měl promyšlenější charakter, i když následný pokus o obsazení Krakova se mohl v arcibiskupově hlavě zrodit ad hoc. Na rozdíl od Marzeca však Wróbel přisuzuje samotnému návrhu zvolit a nechat korunovat Ziemovíta polským králem legitimizační charakter. Ani on však nejde tak daleko, aby v tomto návrhu viděl rituálně podepřenou snahu symbolickým způsobem zvrátit dosavadní vývoj v jednáních o obsazení polského královského trůnu. Oba autoři v tomto návrhu vidí pouhé politikum, bez symbolického obsahu.

Ačkoli Marzec dospívá k závěru, že teprve v období vlády Ludvíka z Anjou, a to především v jeho druhé polovině, došlo k zformování stavovsky ukotvených politických představ polské šlechty, přesto není podle jeho soudu možné mluvit o stabilním politickém programu či o dalekosáhlých politických plánech. Ve skutečnosti totiž prý šlechtická uskupení pouze reagovala na činy krále. Wróbel je v tomto ohledu mnohem méně skeptický a změny ve šlechtických postojích spatřuje již v období po smrti nejstarší Ludvíkovy dcery Kateřiny v roce 1377. Ve vztahu ke staršímu bádání je tudíž Wróbelovo pojetí mnohem tradičnější než Marzecovo. Striktně se přitom drží chronologického výkladu, vyjma 6. kapitoly týkající se Ziemovítovy snahy získat polskou korunu. Od názorů staršího dějepiscectví se Wróbel výrazně odchyluje pouze v případě hodnocení aktivit Bartosze Wezenborga v letech 1382 a 1383 ve vztahu k mazovským ingerencím do polských poměrů. Z obecného hlediska přitom považuje Ziemovítovu snahu o získání polské koruny za předem odsouzenou k nezdaru, neboť politický program většiny polské šlechty byl v daném okamžiku již konsolidovaný a sjednocený na půdorysu obhajoby kolektivních práv, uznání nároků Ludvíkových dcer v návaznosti na rozdělení polsko-uherské personální unie a na bezpodmínečnou rezidenci nového královského páru v zemi. Víze uzavření sňatku Zemovíta s Marií či Jagwigou prý byla pouhou iluzí mazovského knížete a jeho stoupenců. Ostatně jeho zadlužení u řádu německých rytířů a u krakovských židů fakticky odráželo jeho reálné možnosti.

K samostatnému jednání polské šlechty podle Wróbela přispělo i lavírování uherské královny Alžběty Bosenské, jež nejdříve odmítala zrušení personální unie a následně opakovaně odkládala odeslání nejmladší Ludvíkovy dcery Jadwigy do Polska, čímž zabraňovala její korunovaci. Ofenzíva šlechty se odrazila v požadavcích, aby se Rus vrátila pod polskou korunu a aby byla koruně rovněž navrácena léna, jež držel opolský

kníže Vladislav. Opakované výhrůžky, že si šlechta v případě, že Jadwiga nepřijde do Polska ve stanovený termín, vybere jiného panovníka, svědčily podle Wróbelova názoru o rostoucím sebevědomí polského panstva a zemanstva, jež nakonec našlo svůj výraz ve volbě Jagiella jako Jadwižina manžela, zcela bez zřetele na zájmy budínského dvora.

Naši pozornost si rovněž zaslouží Wróbelovy postřehy týkající se vztahu rodinných, rodových a teritoriálních vazeb šlechty. Autor na třech případech (Piotr Małocha, Miecław Baba, Piotr Rpiszka) velmi dobře ukázal, že šlechtici v konkrétních situacích porušovali rodové zájmy. Kdyby se jich drželi, museli by konat úplně jinak. Na druhé straně však autor nechce tvrdit, že by motorem jednání šlechticů byl individualismus. Z obecného hlediska, pro jím studované období, se však přece jen spíše kloní k myšlence, že teritoriální zájmy hrály mnohdy význačnější roli než zájmy rodové. Tato skutečnost přitom nepochybně souvisela se vskutku rozvinutým zemským povědomím i s mnohaletým malopolským a velkopolským antagonismem.

Obě práce střední generace polských medievalistů velmi dobře ukazují, jak je obtížné předložit zcela nové interpretace problémů, jimž polská historiografie věnuje pozornost již půl druhého století. Pramenná základna je omezená a všechny prameny již byly mnohokrát prostudovány. Možná právě proto, tedy v důsledku omezeného množství pramenů, se ale stále nabízejí nové alternativní výklady, jež mají charakter umných hypotéz. Především Marzecova práce předkládá zcela nový koncept, jenž zpochybňuje dosavadní soudy o existenci rozvinutého politického programu v řadách polské šlechty již za vlády Kazimíra Velikého.

Z této Marzecovi představy vychází i Wróbel, jenž ale přiznává polské šlechtě od konce sedmdesátých let 14. století mnohem větší iniciativu, než jak tomu činilo dosavadní bádání. U obou autorů považuji za přínosný důraz na šlechtické individuality, jež neprezentují pouhé skupinové jednání šlechty, ale naopak dokládají osobní iniciativu, jež v konkrétních situacích dynamizuje společenské dění. I po sepsání těchto dvou inspirativních prací však z mého hlediska přece jen zůstává možnost nahlížet dění sedmdesátých a počátku osmdesátých let 14. století prizmatem rituálního či symbolického jednání s důrazem na aspekty legitimizace královské moci.⁴ Obecný obraz studovaného období by se důrazem na rituální jednání jistě nijak zásadně nezměnil, avšak přece jen by tím mohly být polské politické dějiny oživeny o další dimenzi. Tím ale rozhodně nechci zpochybnit, že metoda šlechtické prosopografie, užitá v pracích Andrzeje Marzece a Dariusze Wróbela, nepředstavuje žírnou cestu badatelských inovací. Naopak, je to přístup, jenž by české bádání 14. století výrazně obohatil.

Martin Nodl

⁴ O tento pohled jsem se pokusil ve studii Martin NODL, *Uprázdňený polský trůn a jeho cizí dědicové: legitimizace vlády Ludvíka z Anjou a Vladislava Jagella*, in: Ondřej Beránek – Pavlína Cermanová – Jakub Hrubý (eds.), *Jedno slunce na nebi, jeden vládce na zemi. Legitimita moci ve 14. století*, Praha 2017, s. 172–195.